

NYA AVHANDLINGAR

Cecilia Fredriksson: *Ett paradys för alla. Epa mellan folkhem och förförelse*. Nordiska museets Handlingar 127, Stockholm 1998. 273 s., ill. English summary. ISBN 91-7108-4363.

Epa existerade mellan 1930 och 1977. Trots att varuhuskedjan nu hör till historien tycks den fortfarande engagera människor. När Cecilia Fredrikssons arbete med att samla in material till sin avhandling blev känt, uppmärksammades det i massmedia och många människor tog självmant kontakt med henne för att berätta "sina" Epa-minnen. Förf. slogs av den ambivalens med vilken människor förhöll sig till Epa. Epa kan ses som en epok i berättelsen om det svenska folkhemmet. Men det är en epok till vilken människor hyser och hyste blandade känslor. Den står för ordning och demokrati; utlevelse, individualism och frigörelse, men också dålig smak och vulgaritet. Underrubrikens, "mellan folkhem och förförelse", fångar in denna dimension.

Avhandlingen ska ses mot bakgrund av ett konsumtionsprojekt vid Etnologiska institutionen i Lund, där man ville relatera kulturbygge och konsumtion till varandra. I projektet betonades konsumtion som en kultur- och identitetsskapande praktik genom att betraktas som en kreativ sinnlig akt. Detta blev också centralt för förf. i avhandlingsarbetet och kom att uttryckas i ett intresse för hur människor skaffar, förbrukar, använder och upplever ting.

Det är ett omfattande och ganska brokigt empiriskt material som ligger till grund för avhandlingen: intervjuer med chefer, anställda och privatpersoner. En längre biografi är skriven av en person i ledande ställning i företaget. En frågelista på temat "Mina Epaminnen" skickades ut och resulterade i 66 svar i form av livshistoriska berättelser. Utöver detta material har tidningsartiklar, bilder, debatter, statliga utredningar, företagskorrespondens och reklamtryck använts. *Epa-nytt*, personaltidningen, blev en viktig ingång till skildrandet av varuhusens självbild. Härtill kan också läggas *Epa-revyn* som var företagets kundtidning.

Hur ska man teoretiskt förstå den nya relation mellan

konsument och masskonsumtion som uppstår på 1900-talet och som Epa är ett uttryck för? Förf. rör sig inom två teoretiska fält, varav det ena rör frågor om tiden och samhället på temat modernitet. Masskonsumtionens framväxt betraktas som en aspekt av moderniteten och förstås teoretiskt genom att kopplas till begreppet Fordism som börjar slå igenom från 1910-talet. Fordism går ut på att produktionen är rationell och i mass-skala. Varorna standardiseras. Det här skulle i förlängningen skapa en demokrati inom konsumtionsfären snarare än i den politiska sfären, tänkte sig dess förespråkare. Den moderna massproducerade artikeln gav upphov till förvirring kring värde och kvalitet. När varor tillskrevs ett visst värde kom de ideologier och mänskliga relationer som var kopplade till varorna att abstraheras. Modern konsumtion bygger istället på förtroende mellan kund och säljare. Förtroendet är viktigt för att den opersonliga relationen ska kunna utvecklas.

På 70-talet ersätts massproduktion som det dominerande produktionssystemet i västvärlden av flexibel kapitalackumulation: massproduktion och standardlösningar ersätts av flexibilitet, ökad smakdifferentiering och snabbare uppdateringar av produktion och produkter.

Den andra centrala teoretiska utgångspunkten handlar om förutsättningarna för individens möte med den moderna konsumtionsfältet och förutsättningarna för hur detta tillägnande tog sig uttryck. Utgångspunkten är här mer preciserad till fenomenologin i den franske filosofen Maurice Merleau-Pontys uttolkning. Fredrikssons grundläggande intresse för människors möte med masskonsumtionen utgår ifrån hur människor konstruerar sin verklighet som skapande subjekt. Förf. menar att den fenomenologiska och kunskaps sociologiska diskussionen på ett besvärligt sätt fastnat i en cartesiansk uppdelning i subjekt-objekt-relationer. Erfarenheten av verkligheten är alltid inkarnerad med vår kroppsliga närvaro i världen. Tingen är inte bara objekt för oss utan medel med vilka vi utvidgar och gestaltar omvärlden. Ur detta föds en vilja att upphäva dikotomin mellan essentialism och konstruktivism.

Denna ambition kombineras alltså i avhandlingen

med tankar om modernitet betraktat som en process. Epa är en arena för det moderna och kan som empiriskt fält användas till att fördjupa förståelsen av hur brukandets läroprocesser går till. Syftet blir därmed ”att visa hur konsumtionen tjänar som en viktig erfarenhet för tillägnelse och kulturskapande i moderniteten”. Det är fråga om en slags seismografisk forskning där Epa ses som en indikation på det moderna, ett destillat av praktiker och diskurser kring hur modernitet tillägnades inom ramen för konsumtionssfären. Epa var med och både skapade och bar upp denna förändring.

I den första delen berättas och analyseras Epas tillkomsthistoria. Det är delvis en historia om spänningen mellan modernitetens bejakare och belackare, och om hur kapitalism, modernitet och köpmanskultur skulle forma den moderna konsumtionen. Epas skapare ville se Epa som ett nytt ”system”. Epa var inte bara en ny varuhuskedja utan ett helt nytt sätt att tänka handel. I Epa drevs en princip om billighet och ett utbud av standardiserade masstillverkade artiklar, framförallt dagligvaror. Epa hade fasta priser utan prutmån och ett enhetsprissystem med fem fasta prislägen. Till skillnad från den äldre detaljhandelns personliga relationer mellan köpare och säljare, där priset avgjordes vid själva köptillfället, visades varorna på Epa med prislapp. Det gällde för varuhuset och försäljarna att skapa ett förtroende hos kunderna, bl.a. genom artighet, etikett och flexibilitet.

Kritiker försökte hävda att Epas varuutbud var av sämre kvalitet än andra varuhus, och fick draghjälp av nationalistiska och antisemitiska strömningar i 30-talets Sverige. Epas initiativtagare, liksom flera andra ledande handelsmän, var av judisk börd. Epa försökte visa att man var lika svensk som något annat företag. Men till slut byttes en av initiativtagarna, direktör H.G. Turitz, 1941 ut mot smålänningen Josef Anér, som transformerade företaget; under 40- och 50-talen etablerade det sig som ett genuint svenskt företag.

I början av 60-talet skulle Epa expandera men också förändras. Livsmedelsavdelningar började bli vanliga och viktiga nytillskott. Det infördes också ny teknologi för att rationalisera, och många tidigare anställda blev överflödiga. Ett totalt självbetjäningssystem infördes. Stormarknader skapades för en ny typ av bilburna konsumenter, vilket innebar att Epa kom att konkurrera med sig själv. I försök att rationalisera verksamheten ytterligare genomfördes två fusioner. En mellan Epa och NK 1969, och ytterligare en 1976, när NK/Turitz gick samman med Åhlén & Holm och NK/Åhléns

bildades. Epa-skyltarna monterades ned och en epok var över.

Denna historiska analys leder till fördjupningar inom olika teman som hör den moderna konsumtionen till. Varuhuset beskrivs som en arena för inskolning i masskonsumtion. Kunderna fick lära sig att åka rulltrappa, äta mjukglass, flanera och lyssna på ny musik. Framför allt fick de möta massutbudet av varor, som skapade möjligheter att drömma och fantisera. Det fanns en frihet att röra sig i varuhuset, som inte hade funnits i den äldre detaljhandeln, där kunden var mer påpassad av försäljarna. Särskilt ungdomar drogs till Epa. Här kunde de känna sig fria att gå runt, stanna, titta, känna, se en ny värld. Rummet och varorna gav möjligheter att reflektera över den egna livssituationen. Önskingarna skapade en längtan som aldrig fullt ut kunde tillfredsställas.

De som inte kunde hantera det modernas frestelser patologiserades. Impulsköpet sågs som första graden av okontrollerbarhet. Kleptomani blev okontrollerbarhet som sjukdom. En annan form av habegär förkroppsligades i butiksråttan; en individ som stal från andra kunder. Ytterligare en kategori utgjordes av snattaren. Medan butiksråttan och kleptomani ofta gavs kvinnliga företrädare var snattaren som idealtyp en ung man som utförde relativt oskyldiga pojkestreck.

Den moderna konsumtionen var till stora delar en sinnlig och kroppslig taktill erfarenhet, menar förf. Men användningen av glas är också en viktig del i denna nya sinnlighet. Glaset är både *mediator* och *separator*. Samtidigt som blicken faller genom glasrutorna stoppas handen om den vill följa efter. På Epa blev vardagstingen synliggjorda genom att väljas ut och presenteras mot en fond. Masskonsumtionens representationsform handlade om att gestalta överflöd och mångfald. Det vardagliga förvandlas till det spektakulära. Ett av de mer fantastiska exemplen är den kristallkrona som tillverkades av 600 massproducerade halsband. Samtidigt som något spektakulärt skapas av det vardagliga, var kronan en ironisk kritik av det alltför påkostade.

Läsaren får via små porträtt stifta bekantskap med personer som representerar olika yrkeskategorier på varuhuset. Epa-Doris var smeknamnet på butiksbiträderna. De rekryterades framförallt ur arbetarklassen, var ofta ensamstående flickor och ansågs av vissa vara lite ”billiga”. Expediten representerade Epa utåt mot kunden och hade det yttersta ansvaret för kundens välbefinnande. Hon måste vara prydlig till det yttre, trevlig,

välklädd, tillmötesgående och artigt opersonlig. Av expediten krävdes flexibilitet: det gällde att kunna läsa av situationen och anpassa sig till den. Hon skulle vara kvicktänkt samt ha förmåga att behaga kunden, som inte fick känna sig påpassad och övervakad eller tvingad att köpa.

Varuhuset skapade en ny typ av kvinnlighet bl.a. genom att synliggöra kvinnor. De kom ut och kunde arbeta, skaffa egen bostad. När de gifte sig eller blev önskat gravida lämnade de ofta arbetet. Biträdena var därför relativt unga. På 40- och 50-talen blev kvinnor eftertraktade som arbetskraft och kunde arbeta kvar även efter giftermål. Dock fanns kravet, att gifta expediter måste ta av sig ringen när de arbetade, vilket förf. tolkar som ett indirekt sätt att bli av med dem.

För männens del kunde Epa vara ett sätt att som aspiranter göra karriär och bli duktiga affärsmän. Dessa nya arbets- och karriärmöjligheter kom dock att mötas med missstroende.

Perioden 1965–75 kom enligt förf. att kännetecknas av en informaliseringsprocess. Informalitet kan definieras som en befrielse från etikett, men också som en inlärdd kompetens: ett sätt att skapa manöverutrymme i det sociala livet. I Efterkrigssverige har begreppet även kommit att konnotera en demokratisträvan. Förf. väljer dock intimisering som sammanfattande begrepp för 60- och 70-talens förändrade konsumtionsmönster.

60-talet är en brytningstid med modernitetskritik och politiskt uppvaknande. Men det är också en period med ökat konsumtionsutrymme och ökad differentiering av varuutbudet. Epa försöker etablera ett nära och mer individuellt förhållningssätt till kunden genom att låta nya värden impregnera varorna och de sätt på vilka de presenteras. Konsumtion kommer att handla om både frihet och ansvar. Varumarknaden ger alternativ och den egna valmöjligheten resulterar i att varan hårdare knyts till identitet. Därmed skapas en individuell osäkerhet, något som resulterar i att reklamrösten blir mer intim, som för att vinna konsumentens förtroende. På 30-talet stod varan i centrum. Det fanns också en stor frihet för de olika varuhusen att experimentera med skyltning. På 60-talet centraliserades skyltningen med noggranna regler för hur den fick gå till. En annan tendens var att konsten skulle finnas överallt och kunden därmed bli form- och kvalitetsmedveten samt att gränserna mellan privat och offentligt omdisponerades. Det intima blev föremål för bearbetning i reklam.

Att gå på Epa innebar sålunda nya sätt att konsumera

platser. Epa var ett gemensamt territorium, öppet för alla. Framförallt var det kvinnor ur arbetarklassen, barn och ungdomar som skulle kolonisera den nya möjligheten. Den kvinnliga flanören steg därmed ut på historiens scen. Hon fick tillgång till en plats utanför hemmets väggar där hon kunde röra sig obehindrat. Det var dessa nya möjligheter som användes som slagträ i argumentationen mot Epa. Epa var en arena för den som ville lära sig den nya tidens anda, men det var även en arena för kampen mellan tradition och modernitet. Epa modernitet hamnade i kölvattnet av det som ansågs framåtskridande och nydanande, skriver förf. Epa blev accepterat i arbetar- och lägre medelklass, men hamnade också mellan dessa kategorier. För arbetare var Epa en möjlighet till avancemang, med det gällde att ta sig an det moderna på "rätt sätt". Begrepp som "Epa-kvalitet" fungerade som en syntes av motsättningar som hade med rädslan för och förtjusningen över det moderna att göra. Andra begrepp, som "Epa-Doris" och "Epa-ingenjör" var mer klassbundna och skapades inom arbetar- och lägre medelklass.

Idag pågår en symbolisk nyorientering kring Epa. Den tidliga distansen har tömt Epa på dess forna innehåll och lämnat plats för nostalgin: det moderna projekt Epa var ett uttryck för har havererat, men återskapas nu som kultur och historia.

Formexperiment

Det finns ett viktigt dokumentärt värde i Fredrikssons avhandling. Epa som fenomen är, liksom konsumtionens kulturhistoria i stort, ett relativt oskrivet blad i svensk etnologi. Att beskriva Epa som en artikulering inom detta kulturhistoriska fält ger viktiga pusselbitar till förståelsen av moderniseringsprocesser under 1900-talet. Att på detta sätt vinkla modernisering från ett oväntat håll har ofta kommit att bli etnologins sätt att analytiskt hantera modernitet. Greppet är inte oprövat, men fortfarande fruktbart. Det blir tydligt hur framväxten av masskonsumtion på ett påtagligt sätt omskapat förutsättningarna för identitetsskapande med hänsyn till t.ex. rum, kön och klass.

Men det finns också en del i Fredrikssons arbete som ger upphov till funderingar kring hur man som opponent och recensent ska bedöma en avhandling. Förf. orienterar sig mot 80-talets reflexivitets- och representationsdebatt, vilket leder till en vilja att experimentera med form och estetik. I framställningen blandas analyser av historiska processer, "fiktiva" collage i form av små noveller i vilka enskilda personer eller händelser

skildras, med ganska hårt teoretiserade och distanserade analyser, där teorin snarare än empirin står i fokus. Jag har inget principiellt emot dessa sätt att arbeta, och menar också att det är positivt att förf. söker vägar ut ur en representationsdiskussion som till vissa delar verkar leda in i återvändsgränder. Positivt är också försöket att ta konsekvenserna av den representationskritiska diskussionen och utveckla en teori kring hur man som etnolog kan analysera människors praktik (alltså inte stanna vid konstaterandet att den enda möjligheten är att analysera berättelser och diskurser om verkligheten). Mina synpunkter gäller själva genomförandet: hur de olika arbetssätten motiveras, diskuteras och kombineras med varandra.

Man kan förstå ambitionen att bryta ny mark. Avhandlingen är en långsamt föränderlig genre. Det har skrivits åtskilligt inom etnologin om hur konventioner och mer eller mindre omedvetna antaganden och praktiker styr framställningsformen mot något förutsägbart. Genrens konventioner tenderar att överordnas det som ska berättas. Nackdelarna med det genrespecifika är uppenbar. Både författare och läsare är så införstådda med konventionen att de slutar att skriva och läsa uppmärksam.

Men det finns också fördelar med genrer. De utgör sociala överenskommelse för hur man kommunicerar inom ett visst område, en hjälp för läsaren att förstå och för författaren att göra sig begriplig. Etnologin befinner sig i en situation där det finns få gränser för vilken slags empiri som är möjlig att kalla etnologisk. Teoretiskt är situationen likartad. Visserligen finns det olika inriktningar, men öppenheten för teoretisk import och teoretiska experiment är stor. För den författare som vill överskrida det etablerade återstår därför nästan bara textens och formens område.

Texten präglas av en vilja att manövrera vid sidan av de etablerade framställningsformerna utan att stanna upp och ta fasta på något entydigt, vilket t.ex. passager som "Mitt pussel har funnit en form som för närvarande påminner om en doktorsavhandling", antyder. De olika delarna i avhandlingen hänger inte ihop på ett entydigt sätt, och det verkar heller inte vara meningen. Vad som skapar problem vid läsningen är att det inte framgår vad förf. vill åstadkomma med sina genrebrott och experiment. Avvikelse måste ske medvetet. Det gäller att vara klar över 1. varför man avviker, 2. hur man avviker och 3. vad det är man vill uppnå med att avvika. Det förhållningssätt som väljs måste efterlevas konsekvent rakt igenom hela texten. Det ställer också krav på

författaren att ständigt kommentera sin egen framställning och förklara greppen. I den representationskritiska diskussion som ifrågasätter vetenskapliga konventioner ställs samtidigt (och som en följd av kritiken) nya och ökade krav på metodisk medvetenhet. Kommentarer om skapandet av texten måste in i framställningen för att på så sätt öppna upp den mot läsaren. De myckna och kvalitativt olikartade källmaterial som framställningen bygger på presenteras och diskuteras bristfälligt. Avhandlingen inrymmer ett mycket fint fotomaterial och delar av analysen byggs på ett innovativt sätt upp med direkt hänvisning till detta. Inte heller detta material diskuteras metodiskt och källkritiskt, trots att förf. tycks vara medveten om de metodiska problem som omgärdar till synes "oskyldiga" skildringar: "I själva beskrivningen ligger redan en stor del av analysen färdig" (s. 27). Så mycket större anledning att diskutera hur källmaterialen kommit till, hur beskrivningarna görs och hur de analytiska slutsatser som dras ur dessa vuxit fram.

Fredriksson arbetar med en slags "isbergsteknik". Läsaren får ofta förutsätta att det finns ett "berg" av kunskap och insikt som stödjer en referens eller ett påstående som görs i en bisats. Texten vimlar av teoretiska begrepp varav flera inte definieras (t.ex. hur begreppen "diskurs" och "praktik" förhåller sig till varandra) eller används på olika sätt på olika platser i texten. Ett exempel på det senare är begreppet "representation". På s. 173 kopplas det ihop med konstruktionen av kön och relateras till begreppet "praktik": "Bakom varuhuset som fenomen låg en manlig praktik som inför mötet med kunden omvandlades till en kvinnlig representation." På s. 182 hör representation ihop med relationen mellan varor och konsument som en förklaring till 60-talets intimisering: "Med representation menar jag då både hur man väljer att konkret komponera tingen i förhållande till varandra, men även hur varorna framställs rent språkligt i reklamannonser och tidningsartiklar." På s. 221 återkommer begreppet och nu med en definition hämtad från Richard Sennet. Det centrala i denna definition är att representation är ett resultat av den moderna förmågan till självreflexivitet och kontrasterar därmed det förmoderna förhållningssättet, vilket beskrivs som "presentation av kollektiv offentlighet". Det kan vara så att dessa definitioner är förenliga med varandra, men vad som är den förenande länken framgår inte. Resultatet blir ett slags antydandets etnologi där mycket är outtalat, underförstått eller nämnt i förbigående. Genom avsaknaden av sådana

metodiska klagöranden upplevs texten som om stråvan hade varit att åstadkomma ett estetiskt uttryck snarare än att förklara för läsaren hur materialen behandlas och analysen byggs upp.

Var står författaren?

Det är också många gånger oklart var Fredriksson står i förhållande till presenterade teorier.

Ett exempel är förhållningssättet till den äldre konsumtionsforskningen. Avhandlingen sägs ha vuxit fram i ett vetenskapligt klimat där en äldre historiematerialistisk syn existerat, i vilken konsumtion och den konsumerande människan ofta reducerats till ett offer för cyniska marknads- och kapitalintressen. Inledningsvis avfärdas denna forskning. Förf. vill se handlande subjekt som skapar, bär och förändrar kultur genom sin konsumtion. Senare i framställningen tycks förf. försömas något med denna äldre forskning och låter några av dess förespråkare (t.ex. Walter Benjamin och Jean Baudrillard) fungera som samtida uttolkare av sin tid (30-talet respektive 60-talet). De får nu vara med men "reduceras" till empiriska exempel på en tidstypisk (pessimistisk) syn på masskonsumtion. Men på andra ställen i texten används de som faktiska teoretiska förebilder och förf. bygger delar av sin analys av konsumtion och det moderna (Benjamin) samt konsumtion av varor som teckensystem (Baudrillard) på deras verk. Det tycks som om förf. vill ha de marxistiska teoretikernas idéer men slippa den ideologi som skapade analyserna, men hur det egentligen förhåller sig är oklart.

Att bygga upp en antites till den äldre forskningen kan nog vara bra i ett inledningsskede, men nyanser och fördjupningar kommer bättre fram när försök görs att frambringa en syntes. Förf. varnar själv i inledningskapitlet för en allför stark betoning av konsumenten som ett skapande och väljande subjekt. Det finns alltså maktstrukturer närvarande. Men i analysen förs inte många resonemang om hur dessa sociala strukturer påverkar anställda och konsumenters handlingsramar.

Kön, klass och rum

Utgångspunkten att rummet är en aktiv kulturskapande kategori är intressant. Den leder till nya sätt att problematisera och analysera. Men frågan är hur långt denna tanke kan bära och ersätta andra förklaringsmodeller. I avsnittet "Vem var Epa-Doris?" ska enligt förf. den rumsliga aspekten knytas samman med klass och kön. På s. 140 kritiserar förf. kvinnoforskningen för att

ensidigt betona frågan om vad konsumtionskulturen tillfört respektive fråntagit kvinnorna. Förf. konstaterar att detta i grunden är en ambivalent företeelse som inte kan besvaras jakande eller nekande. Förf. vill istället undersöka hur kvinnorna blev synliga resp. osynliga genom arbetet på Epa. Varför är det intressantare? Frågan om synliggörande och osynliggörande kontra klass- och könsmissig makt och underordning hade inte behövt vara en motsättning där analysen måste välja den ena eller den andra vägen. Det är uppenbart i det redovisade empiriska materialet att kvinnorna på olika sätt underordnades männen. Kvinnorna innehade generellt sett okvalificerade arbeten och fick foga sig efter männens beslut. De hade sämre karriärmöjligheter. Mekanismerna för hur underordning respektive frigörelse konstituerade kön borde varit ett intressant område att undersöka.

Det är också oklart när varuhuset som "rumslig praktik", könet respektive klassen är avgörande i analysen. Ser man till officiella uttalanden från ledningen till personalen framkommer en normativ föreställning om "expediten" som typ: en ung, fräsch flicka, käck, glad och trevlig mot kunderna. När hon blir gravid lämnar hon lika käckt platsen till en annan fröken. Hon antas vara – eller vid graviditeten bli – gift så att hon inte behöver någon försörjning längre. Hon arbetar alltså egentligen inte av ekonomiska behov, därför behöver hon heller inte ha så mycket betalt. Hon ska bry sig om sitt utseende, men inte bry sig om sig själv när hon står i varuhuset, eftersom hennes uppgift är att behaga kunden. Om hon som texterska gjort ett bra arbete ska hon vara nöjd med det och inte bry sig om att en mindre begåvad manlig dekoratör vinner priser på hennes arbete genom att signera det med sitt eget namn. Hon anses inte behöva utbildning eftersom hon ändå aldrig kan avancera inom företaget.

Var inte en anledning till att Epa ville ha kvinnliga expediter att de var billigare än män? Om så var fallet kan en förklaring vara att ledningen skapade en ny kvinnoroll som inte tidigare funnits men som behövdes för att den var ekonomiskt fördelaktig. Det handlar då inte om synliggörande respektive osynliggörande. Man ville ha en medelklasskvinnas sätt och stil men den fick inte kosta. Arbetarkvinnan är billigast. Epa är ett lågprisvaruhus. Personalen är en utgift (den kvinnliga filialchefens lön låg 100 kronor under en manlig lagerarbeters). Detta är ett målrationellt sätt att resonera och Epa är ett rationellt varuhus. Slutsatsen blir då att villkoren på arbetsmarknaden strukturerar de köns-

identiteter som tillskrivs kvinnorna. Hur de anställda kvinnorna hanterat dessa tillskrivna identiteter framgår inte i analysen. Underordnar de sig eller protesterar de? En sak som framkommer i intervjuerna är att de ofta gifter sig och får barn, slutar jobba och blir bittra på det företag som inte tillgodogjorde sig deras kompetens.

En annan intressant fråga som inte analyseras särskilt utförligt är konstruktionen av manlighet. I den tidiga detaljhandeln (t.ex. NK) var expediterna män. Om Epas expediter uttrycker en ny kvinnlighet borde expediterna i de äldre varuhusen byggt upp någon typ av manligt definierad yrkeskultur. Skulle inte männen tidigare också ”ge service åt kunden”? Skulle detta ske på andra villkor än för kvinnorna och vilken betydelse hade det för hur männens manlighet skapades på varuhusgolvet? En jämförelse med denna manligt dominerade grupp av äldre expediter hade tydliggjort hur yrkesrollen förändrades.

Var är konsumenten?

På gamla fotografier ser man horder av människor som myllrar längs gatorna när ett nytt Epa-varuhus öppnar i någon stad. Det fanns uppenbarligen en stor grupp människor som bar upp och stödde detta fenomen. Detta är också en analytisk bild som används i avhandlingen för att belägga Epas betydelse för skapandet av den moderna konsumenten. Med tanke på att förf. vill uttala sig om konsumtionens förmåga att förändra samhället och människorna är det förvånande hur lite konsumenterna får komma till tals. Som avhandlingen nu är disponerad är intresset koncentrerat till Epa som arbetsplats och rumsligt fenomen, samt till diskurser om Epa som cirkulerade i samhället. Konsumenterna dyker upp lite här och där i form av utbrutna citat, vilket kan jämföras med personal och chefer som ofta presenteras i form av längre berättelser – t.ex. varuhuschefen Torsten Wessel med familj, dekoratörerna Majken Carlsson och Curt Klang, texterskan Anita Nilsson och expediten Tyra. De olika litterära grepp som används medför att personalen tenderar att individualiseras, medan konsumenterna kollektiviseras och anonymiseras till sönderhackade röster som får illustrera analytiska resonemang. Det är svårt att veta om detta är avsiktligt eftersom metodiska resonemang kring arbetssättet saknas.

Avslutande kommentar

De synpunkter jag framfört ovan till trots menar jag att avhandlingen rymmer många fina iakttagelser i dess

olika delar. Kombinationen av empiriskt fält – Epa – och teoretisk ansats – konsumtionsforskning – är mycket välfunnen. Den framstår som uppenbar, men är ju på intet sätt självklar. Den är ett resultat av Fredrikssons analytiska förmåga och etnologiska blick. Flertalet av de resonemang som förs kring empirin verkar rimliga och kan säkert stämma. Men analytiska suddigheter, bristande överensstämmelser och vaga ställningstaganden skapar trovärdighetsproblem i texten som helhet. En viktig lärdom för framtida försök att utveckla det etnologiska skrivandet är att formexperiment ställer extra höga krav på förklarande och utredande resonemang kring hur framställningen hanteras.

Magnus Bergquist, Göteborg

Kerstin Gunnemark: *Hembygd i storstad. Om vardagslivets praktik och den lokala identitetens premisser*. Etnologiska föreningen i Västsverige, Göteborg 1998. 356 s., ill. English summary. ISBN 91-85838-37-3.

Kerstin Gunnemarks avhandling *Hembygd i storstad* är omfattande och till det yttre tämligen läcker. Liksom förf. själv framhåller, ger bilden, fotografiet, blixtnsnabbt samlad information om forskningsobjektet. På bokens pärm finns bilder som snabbt associerar till femtotalet, familjen och deras hem samt småbarnsmammor, många små detaljer inte att förglömma. Och som inramning till allt detta Kortedala i Göteborg. Det är alltså Kortedala som utgör ”hembygd i storstad”.

Kortedala är en förort till Göteborg, som byggts upp under en relativt kort tid, 1952–57, och som fick sin befolkning från innerstaden och från omgivande regioner. Invånarantalet steg snabbt mot mitten av 1960-talet till 28.000, men minskade successivt, så att förorten under stadsdelsförnyelsetiden 1985–88 hade ett invånartal på 14.700 personer och som herefter hållits relativt konstant. I motsats till senare miljonprogramsförorter är Kortedala en jämförelsevis tidig förstad, en ytterstadsdel som har ett annorlunda, något mjukare, arkitektoniskt koncept. Kortedala har också haft spårvagnsförbindelse med innerstaden sedan 1957. Geografiskt och mentalt ligger den sålunda mellan innerstaden och modernare förorter och kan redan bygga på lokala traditioner i ett perspektiv på nästan femtio år. Detta har långtgående konsekvenser för det lokala livet och de lokala identifikationerna. Ytterligare är Kortedala en exponent för folkhemsideologin i Sverige med